

Розділ 2.

ЕТНОЛОГО-ЕТНОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА МУЗЕЙНИЦТВО В УКРАЇНІ ТА НА ПОЛТАВЩИНІ

УДК 39:908:930.85]:001.8](477.53) «19/20»

Галина Бондаренко
(Київ)

МОНОГРАФІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЯК МЕТОД ЕТНОГРАФІЧНОГО ВИВЧЕННЯ ПОЛТАВЩИНІ

У розвідці аналізується один з методів етнографічного дослідження, а саме монографічне вивчення окремого населеного пункту, району, що передбачає розгортання на його базі стаціонарного наукового центру. Цим методом, поширеним у 1920-і роки вітчизняними етнологами було обстежено чимало сіл та селищ Київщини, Житомирщини, Полтавщини. З 1950-х років метод поступово виходить з наукового вжитку. За останні 10-15 років здійснені спроби його відновлення, у тому числі і на теренах Полтавщини. Один з успішних наукових проєктів був здійснений цим методом у 2020 р. – 2023 р. у Лохвицькому районі.

Ключові слова: методи дослідження, побут, традиційна культура, Полтавщина.

The article analyses one of the methods of ethnographic research, namely, a monographic study of a separate settlement or district, which involves the deployment of a stationary research centre on its basis. This method, widespread in the 1920s by domestic ethnologists, was used to survey many villages and towns in the Kyiv, Zhytomyr, and Poltava regions. Since the 1950s, the method has gradually fallen out of scientific use. Over the past 10-15 years, attempts have been made to restore it, including in the Poltava region. One of the successful research projects was carried out using this method in 2020-2023 in the Lohvytsia district.

Keywords: research methods, life, traditional culture, Poltava region.

Серед багатьох наукових методів сучасних етнографічних, етнологічних досліджень є мало поширені чи незаслужено забуті, такі як наприклад, метод монографічного дослідження окремого населеного пункту чи району, про який йтиметься у даній розвідці. У 20-30-ті роки ХХ ст. цей метод був надзвичайно популярним у діяльності Етнографічної комісії ВУАН. Державний запит на визначення виробничого потенціалу регіонів спонукав науковців до ретельного вивчення господарської діяльності, побуту, культури в окремо взятому селі, селищі. У 1921 році відомий етнограф,

співробітник Кабінету антропології та етнології ім. Ф. Вовка Антін Онищук відкрив стаціонарну дослідницьку базу у с. Старосілля на Київщині (було затоплене у 1958 р.), у якому проживав постійно. Разом з колегами, що долучалися до нього (Леонілою Заглодою, Юрієм Павловичем), місцевими вчителями, вдалося зібрати величезний масив локального історико-етнографічного матеріалу, що був опублікованим лише частково. У подальших планах науковця було також монографічне дослідження Полтавщини, зокрема, села Опішні. У його фонді зберігся план майбутнього вивчення села, що окрім етнографічних студій передбачав також геологічні, ботанічні розвідки місцевості. Календарні звичаї та обряди Опішні, пісенність за завданням Етнографічної комісії у цей час записували учні та педагогічний колектив Опішнянської трудової школи (*Опішнянська трудова школа*, 1926). Тогочасні документи, що зберігаються у Відділі архівних наукових фондів, рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАНУ (далі – АНФРФ ІМФЕ) засвідчують, що так само планувалось монографічне дослідження Лохвиччини. У вступній статті про Лохвицю місцевого краєзнавця А. Євсевського (1927 р.) міститься повідомлення про те, що етнографічне обстеження м. Лохвиці та с. Млини розпочалося «три роки тому», згадується русифікація лохвицької молоді в дореволюційний час, якій забороняли співати пісні рідною мовою і носити національний одяг (Євсевський, 1927). На жаль, ці плани залишились нездійсненими, як і багато інших наукових та особистих планів багатьох дослідників, що були репресованими. Очевидно під впливом популярності даного методу кореспонденти Всеукраїнської академії наук намагались проводити таким чином і власні дослідження. Зокрема, Іван Галюн, директор Роменського краєзнавчого музею у 1926–1927 р здійснив етнографічну експедицію Роменщиною та Гадяччиною. Вражають обсяги та масштаб зібраного матеріалу: автор допису повідомляє, що ним записано 2654 одиниць матеріалу, з яких більше 2 тис. зразків (Галюн, 1926).

Архівні документи АНФРФ ІМФЕ, засвідчують, що окремі стаціонарні дослідницькі центри розгортались у деяких селах напередодні їх затоплення у 1948–1950 р. р. Таким чином, збереглись доволі повно представлені фольклорно-етнографічні відомості з с. Андруші на Київщині, сіл Вереміївка, Червона Слобода на Черкащині. Частина їх була видана, інші ще чекають на своїх дослідників (*Село Андруші. Історико-етнографічний нарис*, 2016). Згодом, десь починаючи з 1960-х років метод монографічного вивчення окремого населеного пункту зник з наукового дослідницького арсеналу. Його поступове повернення в етнологію починає знову відбуватися десь за останні 10-15 років. Науковцями ІМФЕ були здійснені спроби монографічного дослідження с. Вереміївка Черкаської області,

Верховинського району Івано-Франківської області (2013 р.), с. Бехи Житомирської області (Бех, 2017).

Окремої уваги заслуговує проєкт монографічного дослідження окремого району Полтавщини, а саме історичної Лохвиччини, здійснений науковцями Інституту у 2020 році. З ініціативи громадської організації «Моя провінція» (голова Яніна Алєєва) та організованої нею фінансової підтримки, було проведене комплексне етнографічне обстеження сіл колишньої Лохвицької козацької сотні. Стаціонарна база розташовувалась у м. Лохвиці, звідки науковці групами виїздили для записування матеріалу по селах. Обстежено 22 села та м. Лохвиця (з 2020 входять до складу Миргородського району). У складі експедиції впродовж вересня 2020 р. працювали співробітники ІМФЕ – етнологи Галина Бондаренко, Микола Бех, Олена Таран, фольклористка Ірина Коваль-Фучило), мистецтвознавиця Зінаїда Косицька, біолог Оксана Омельчук (співробітниця Музею народної архітектури та побуту ім. Климента Шептицького у м. Львові). Велику допомогу у роботі експедиції надавали місцеві підприємці, вчителі, працівники місцевих музеїв, будинків культури. Систематизація зібраного фольклорно-етнографічного матеріалу, написання наукових статей, що тривали в умовах двох хвиль захворювання Covid-19 та повномасштабного вторгнення суттєво ускладнили роботу науковців, яка завершилась підготовкою до друку та публікацією колективної монографії у 2023 році (*Лохвиччина: фольклорно-етнографічні студії та матеріали*, 2023).

До цього часу Лохвиччина була досить повно представлена в історико-краєзнавчій літературі. У працях місцевих дослідників О. Панченка, І. Дудника, М. Заліського, А. Коршунової, С. Лесика йдеться про історію окремих населених пунктів (м. Лохвиця, смт. Сенча, с. Токарі), господарський та культурний розвиток краю, відомих земляків, але етнографічний матеріал у них відсутній. У монографії «Лохвиччина: фольклорно етнографічні студії та матеріали» нам вдалось представити цілісний культурно-антропологічний портрет окремого району Полтавщини. Зафіксовано трансформацію та сучасний стан побутування господарських занять, традиційного харчування, одягу, родинних і календарних обрядів, релігійності населення краю. Проаналізовано поширені усноісторичні сюжети, здійснено класифікацію місцевого фольклору, охарактеризовано декоративно-прикладне мистецтво. У змісті книги науково-теоретичні статті присвячені історичній пам'яті регіону, трансформації його пісенної традиції (І. Коваль-Фучило), поселенням, народному житлу та одягу (М. Бех), весільній, поховально-поминальній обрядовості (О. Таран), народній релігійності та кулінарним традиціям (Г. Бондаренко), народному декоративному мистецтву (З. Косицька).

Особливістю репрезентованого тут видання є поєднання науково-теоретичних розвідок авторів з публікацією джерел. Уміщені в додатках джерела представлено розділами «Пісенний фольклор» та «Фольклорно-етнографічні матеріали». Для зручності користування, фольклорно-етнографічні матеріали тематично рубриковані та подані по окремих селах. Синхронний зріз явищ народної культури охоплює період від початку ХХ століття до сьогодення. Особисті рефлексії мешканців району що до переживання їх родинами, особисто ними історичних подій цього періоду, вражають несподіваними фактами, точністю деталей пережитих трагічних ситуацій (колективізація, голод, війна, заслання). Подані у книзі інтерв'ю записані зі збереженням особливостей місцевого мовлення, містять оригінальні відомості стосовно світогляду, міфології, ідеологем, поширених у місцевого населення. Для прийдешніх поколінь зафіксовані історії «з перших уст», надано право голосу носіям етнокультурних традицій. Для багатьох сучасних та майбутніх дослідників народної культури, усної історії, повсякдення українського селянства опубліковані матеріали слугуватимуть цінним джерелом подальших наукових студій.

До книги були також залучені матеріали обстежених нами місцевих краєзнавчих музеїв та куточків (Лохвицького краєзнавчого музею ім. Г. Сковороди у м. Лохвиця, музеїв у селах Жабки, Ісківці, Піски, Токарі, Вирішальне, Харківці, Свиридівка, Яхники, Бодаква). Деякі локальні осередки мають значний доробок власних пошукових досліджень з історії села, його культури та побуту. Це стосується сіл Свиридівка, Ісківці, Токарі, Яхники. До монографії увійшли копії рідкісних світлин, що стосуються традиційної архітектури, одягу, колективізації краю, умов праці, побуту, повсякдення та святкової культури радянської доби. Хоч монографія вийшла досить об'ємною, значна частина матеріалів до неї не увійшла. Це фотографії, окремі скопійовані матеріали місцевих записувачів, які разом з розшифрованими польовими записами передані до наукового архіву ІМФЕ (*Лохвиччина*, 2020). Звичайно, етнографічне монографічне видання присвячене історичній Лохвиччині могло бути повнішим за рахунок включення до нього архівних матеріалів, у тому числі й експедиційних записів з початку ХХ ст., що зберігаються в АНФРФ ІМФЕ. Проте у цьому випадку суттєво б зросла вартість видання, яке вийшло коштом жертводавців: місцевих підприємців, звичайних мешканців району, зацікавлених у збереженні та популяризації культури рідного краю. Здійснений проєкт, що став по суті народним, засвідчив існуючий у суспільстві запит на знання історичної правди, аутентичної народної культури, звичаїв, традицій. На замовлення тираж книги додруковувся декілька разів. Пройшли успішні презентації видання у вузах, бібліотеках м. Києва, Полтави, у Національному музеї голодомору-геноциду у Києві, на суспільному

телебаченні м. Полтави. Проведення етнографічного обстеження одного з районів Полтавщини методом монографічного дослідження доводить його актуальність та перспективність у сучасних умовах.

Джерела та література

1. Опішнянська трудова школа. Етнографічні матеріали. Календарні обряди, пісні. 1926-1927 р. *Відділ архівних наукових фондів, рукописів та фонозаписів*. Ф.1-6/630.
2. Євсевський А. Лохвиця. *Вступна стаття Відділ архівних наукових фондів, рукописів та фонозаписів*. Ф. 1-4, од. зб. 315, 1927 р.
3. Галюн І. П. Етнографічна мандрівка по Роменщині і Гадяччині влітку 1927 р. *Відділ архівних наукових фондів, рукописів та фонозаписів*. Ф. 1-4/261.
4. Село Андруші. Історико-етнографічний нарис. К. : Видавництво ІМФЕ, 2016. 256 с.
5. Бех М. Традиції і трансформації в етнокультурі та побуті села Беги на Житомирщині кінця ХІХ – першої половини ХХ століття. К. : Наукова думка, 2017. 140 с.
6. Лохвиччина: фольклорно-етнографічні студії та матеріали. К. : Видавництво ІМФЕ, 2023. 556 с.
7. Лохвиччина. Фольклорно-етнографічна експедиція. *Відділ архівних наукових фондів рукописів та фонозаписів ІМФЕ*. 2020. (ф. 14-5, од. зб. 937–940).

УДК 392.8+351.85(477)

Олександр Васянович
(Київ)

ГАСТРОНОМІЧНІ ТРАДИЦІЇ В НЕМАТЕРІАЛЬНІЙ КУЛЬТУРНІЙ СПАДЩИНІ УКРАЇНИ

У цій статті проаналізовано Національний перелік елементів нематеріальної культурної спадщини України. Виявлено елементи, які презентують традиційну кухню українців та інших народів нашої держави. Класифіковано елементи за територіальною ознакою. Зроблена спроба виявити оригінальність та доцільність внесення елементів до Національного переліку. Звернуто увагу на шляхи популяризації традиційної кухні за допомогою гастрономічних фестивалів.

Ключові слова: нематеріальна культурна спадщина, традиційна кухня, облікова картка, звичаї, обряди, гастрономічні фестивалі.

This article analyzes the National List of Elements of the Intangible Cultural Heritage of Ukraine. The elements that present the traditional cuisine of Ukrainians and other peoples of our country have been identified. The elements are classified by territorial features. An attempt was made to reveal the originality and expediency of adding the elements to the National List. Attention is drawn to ways of popularizing traditional cuisine with the help of gastronomic festivals.

Keywords: intangible cultural heritage, traditional cuisine, registration card, customs, rituals, gastronomic festivals.